

HORVÁTH KORNÉLIA

A belső beszédetől az elbeszélő szövegig

Ottlik Géza: *Iskola a határon*

„A művészet nyelve – paradox módon – feltétlenül tartalmaz önreflexív struktúrákat. [...] minél egyedibb művészi formanyelvvvel állunk szemben, annál nagyobb helyet foglal el benne a nyelvre irányuló s a nyelvi struktúrába beépülő szerzői reflexió.”¹

(Jurij Lotman)

„a gondolat viszonya a szóhoz mindenekelőtt nem dolog, hanem folyamat, mozgás a gondolattól a szóig és ellenkező irányban, a szótól a gondolatig [...] A gondolat a szóban nem kifejezést nyer, hanem végbemegy.”²

(Lev Vigotszkij)

Az elbeszélés és a nyelvhez való viszony problémájának tematizálását Ottlik életművében, különösen az *Iskola a határon*ban a magyar próza későmodern fordulata korszakos jeleként, sőt emblémájaként tartjuk számon. Az a narratológiai és prózapoétikai kérdésfölvetés, amelyet Ottlik az *Iskola* regényszövegének szerves részévé tett, egészen az ún. „szövegirodalom” megjelenéséig – noha e fogalom és az általa vonzott ellentétpár, tudniillik a világszerű és a szövegszerű elbeszélés szembeállítására mára már kevésbé tűnik tarthatónak –, a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján bekövetkező „prózaforradalig”, és még azon túl is számos későbbi magyar elbeszélés arculatát megalapozta a szövegkompozíció, az autopoétikus beállítódás és a metanyelvi reflexiók tekintetében. Joggal állítható ugyanis, hogy Ottlik regényében a bevezetőt alkotó három fejezet közös címében (*Az elbeszélés nehézsége*) megjelölt tematikus-autoreflexív orientáció a későmodern magyar próza rendszeresen visszatérő és meghatározó problémájává vált.

Nyilvánvaló, hogy az ottliki regény poétikai sajátosságai nem merülnek és nem is meríthetők ki a nyelvhasználatra, a nyelvi jel természetére, s ennek következményeként a történet megalkotásának akadályaira és lehetőségére irányuló rákérdezésben, hiszen a regény számos egyéb irodalmi, sőt irodalomelméleti kérdést igen erőteljesen artikulál. Ilyenek között említhetjük például a kép és a szöveg, illetve a képi és a verbális narratíva viszonyának kérdését, nyelv és zene világ- és identitásteremtő működésének egymással való kapcsolatát, az Ottliknál – nem utolsósorban Kosztolányi gondolkodásának és írásművészetének hatására –³ mindig jelenlévő ontológiai és egzisztenciálbölcseleti problematikát, szövegeinek összetett metaforikus és szimbolikus szervezettségét, s ezen keresztül mitológiai, bibliai, illetve általános kultúr- és irodalomtörténeti beágyazottságát, vagy éppen az *Iskola* kapcsán az összetett és eldönthetetlen műfajiság kérdését. Mindezek a kérdések a mára már igen gazdagnak mondható Ottlik-szakirodalomban számos reflexiót, sok esetben egészen részletes kifejtést is nyertek.⁴ Meglátásom szerint ugyanakkor a nyelvről alkotott ottliki elgondolás az *Iskola a határon* tekintetében megalapozónak és megkerülhetetlennek mutatkozik, mivel itt az első részben reprezentált és reflektált nyelvhasználati módból bomlik ki nem csupán a regénykompozíció, hanem a regényt alkotó és felölelő egész elbeszélésfolyamat, *vagyis az első egység nyelvi struktúrája az egész regényszövegre nézve meghatározó szerepet tölt be.*

A regény kezdő szövegegysége, Szegedy-Maszák Mihály kifejezésével élve, a *keret*⁵ az első és a harmadik fejezetben Bébé és Szeredy beszélgetését mondja el, nem mellékesen Bébé elbeszélésében. A két szereplő között „lefolytatott” párbeszéd-töredékek azonban sokkal inkább a Vigotszkij által „belső beszéd”-nek nevezett megszólalásformát realizálják, mint egy formális vagy referenciálisan értelmezhető dialogust:

„Feleltem is rá valamit, szuszogva. »Hm? Hm...«” (5.)

„– Mondom, összeköltöztem Magdával.

– *Ühüm* – feleltem. Most mondta éppen harmadszor.” (5.)

„– *Sz* – mondtam dühösen. – *Mb.*” (6.)

„– Meleg ez a sör.

– *He?* – nézett rám Szeredy.” (16.)

„– Küldött nekem egy paksamétát – mondtam.

– *He?* – Vagyis hogy kicsoda.

– Medve.

– *He?*

Ez a »he« most azt jelentette, hogy mi a szösz, hát onnét is jár posta? Mármint a túlvilágról, mert Medve már nem élt.” (16.)⁶

(Kiemelések tőlem, H. K.)

A szereplők (Bébé és Szeredy) belső beszédre orientálódó beszéd- és gondolkodásmódját már a regényi narráció (természetesen Bébetől származó) első mondata is közvetíti és hangsúlyozza:

„Szeredy Dani *motyogott valamit* az orra alá, ahogy álltunk a Lukács fürdő teraszán (...). Mindig *nagyon halkán beszélt*, de *én azért mindig értettem*, hogy mit mond.” (5.)

(Kiem. H. K.)

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a belső beszéd-szerű közvetlen megszólalások egyetlen kivétellel (ez Szeredynek a megértésre orientálódó, ismétlődő „He?” kérdése) minden esetben Bébetől erednek.

Vigotszkij a belső beszéd attribútumait a következőkben határozza meg: a belső beszéd *a beszéd redukcióját* jelenti oly módon, hogy „elhal a beszéd külső, hangzó oldala”⁷ (lásd például: „Sz”, „Mb”). A belső beszéd a némaság, a hangtalan megszólalás felé tendál, miközben egyszerre jellemzi a sajátos mondattan, a töredékesség és rövideg, illetve a predikatívitas, az állítmányi erő.⁸ Mindez a beszédpartnerek részéről a „megértés illúziójával” jár, mivel a beszéd fázis oldalának minimalizálódása a szó jelentésének, mi több, értelmének⁹ dominanciáját eredményezi. A belső beszédre grammatikai-szintaktikai aspektusból különösen jellemző a szavak összevonása, azon belül is az „aszintaktikus szögyesítés”¹⁰ (l. pl. „nyasgem”), szemantikai vetületben pedig meghatározó, hogy a beszélő csak a legszükségesebb utalásokkal él, ezért a beszéd nemcsak rendkívül sűrített és tömör, de „kívülről”, egy „idegen” számára érthetetlen is lesz.

Az elbeszélő-Bébé által „gyakorolt” narrációs nyelv éppen az említett tulajdonságokkal jellemezhető. Nagyon fontos, hogy itt nem egyfajta nyelvi kódokról van szó, amelynek ismeretében bárki, aki ismeri a „rendszert”, azaz a jelölő-jelölt megfelelést, pontosan konvertálhatja az egyes állítások jelentését. Épp ellenkezőleg, Bébé magyarázatai világossá teszik, hogy egyetlen ilyen sűrített közlésnek nagyon is sokféle (akár egymással ellentétes) értelme is lehet:

„Lefordíthatnám ilyenféleképpen: »Látod, marha, mit jártatod anynyit a pofádat, én itt ésszel figyelem a dolgokat már régóta, te meg a válságos pillanatban locsogni kezdesz nekem, hosszú, érzélgős történeteket adsz elő, és kitergeted bonyolult lelki finomságaidat, holott a fene se kíváncsi rá, s közben lecsúszunk a jó fekvőszékről...« Persze ez csak a látszólagos szöveg volna. Csak olyan beszéd, amivel voltaképpen ezt akarom közölni: »Áldásom rátok. Ki vagyok én, hogy

pálcát törjek fölötted? Megszenvetédtek ti már a múltat s jövődöt.«
 Vagy inkább: »Nézd, egy kicsit összeszorult a torkom, ne haragudj,
 cimborá. Furcsa és megindító az emberi sors. Ó, vajha boldogok lehetnétek. Odaadnám érte a fél karomat...« Továbbá a hangsúly befejező esése azt jelezte: »Ámbár dehogy adnám. A karomat nem adnám, legfeljebb az egyik lábamat, arra nincs olyan nagy szükségem. De azt is csak igazán a legvégső esetben. Vagy mit tudom én. Ne hazudozzunk. Csináljatok egymással, amit akartok. Füttyölök rátok. Mb!« (7.)

Nem mellékes másfelől, hogy az idézett passzus (a regényben egy teljes bekezdést alkotva) az „Értette pontosan. Ezt is nehéz megmagyarázni.” mondatokkal kezdődik, mintegy manifestálva a belső beszéd ama jellegzetességét, amit Vigotszkij a megértésben való hitként, *a megértés illúziójaként* említ. Ez a végletes bizalom a műben *Bébének* lesz a sajátja, s éppen innen nézve tesz szert jelentőségre az a tény, hogy formálisan és lényegét tekintve is ő az *Iskola a határon* elbeszélője (akkor is, ha néha idéz Medve kéziratából, négy alkalommal egy-egy fejezet terjedelméig is). Mi több, *Az elbeszélés nehézségei* című kezdő szövegegység narrátora is Bébé, vagyis a címben jelzett „nehézségek” kifejezetten rá vonatkoztathatók. Az események értelmező elbeszélésének problémája pedig, mint jól ismert, a későbbiekben is időről időre kikényszerítik reflexióit.

Bébé gondjai az elbeszéléssel és ezzel szoros összefüggésben az idővel (pl. „De nem így telt velünk az idő. Rosszul mondtam el az egészet.”; „porszem rakódott porszemre...” [120., 121.]¹¹ valójában a mimetikus, valóságábrázoló hajlamban gyökereznek (ez a regényszüzsében és a narrációban Bébét festő-mivoltában hangsúlyozza), abban, hogy *Bébé a valóság és a nyelv viszonyát teszi meg fő problémájának* („Ez nem a teljes valóság, sőt nem is a hű valóság. Jóformán minden szavam hamis és pontatlan lesz, alighogy kimondom.”), *nem pedig a nyelv (a szó) és a gondolat viszonyát*. Egyszerűen szólva Bébé nem számol azzal, hogy „valóságábrázolás” mint olyan, önmagában nem lehetséges: csak nyelvileg megkonstruált, vagyis nyelvi úton megtapasztalt és előállított valóságról beszélhetünk. Innen nézve pedig a regény tétje nem lehet más, mint az elbeszélő-Bébé „kimozdítása” e miméziselvű művészetfelfogásból, s elindítása egy nyelvileg alkotott történet megírásának irányában.¹² Erre nézvést megerősítést nyújtanak Medvének a kéziratához fűzött (nem Bébétől elbeszélte, hanem közvetlenül idézett) javaslatai, amelyek minden célélvűséget nélkülözni látszanak:

„»B. B.-nek – halálom esetén átadandó – saját kezébe. Ha már ő nem él, kérem olvasatlanul elégetni.« Az első oldal tetejére, a cím fölé ez volt írva ceruzával: »Arra kérek, olvasd el, és ha jónak látod, esetleg kijavítva –« Ezt a másfél sort kihúzta, s ugyancsak kihúzta, amit alája írt: »Kedves Bébé, azokat a részeket, amelyeket (igaznak – külön ki-

húzva) jónak találsz –« Amit végül nem húzott ki, az már csak a lap szélére fért el, oldalvást írva: »Csinálj vele, amit akarsz, édes öregem! Isten veled.« (17.)

E referenciálisan értelmezhetetlen instrukciók egyetlen célját abban ismerhetjük föl, hogy Medve, aki nem mellékesen *professzionális író*, e följegyzésével Bébét kívánja ösztönözni az elbeszélővé és szövegalkotóvá válás útján. (S valóban, az elbeszélő Bébé Medve kéziratától és annak „nem-valóságghű” megállapításaitól provokálva, a „másolásként” vagy „leírásként” felfogott festői ábrázolás helyett a nyelv és gondolkodás másféle, nem közvetlenül reprezentatív viszonyát fogja kialakítani a regényi elbeszélés folyamán.) Másfelől Medve a regény és az elbeszélés kezdetén már halott, „távollevő”, s a Szeredyt és Bébét foglalkoztató megértés-problémára közvetlen személyében nem, csak a Bébére hagyományozott kézirat révén tud „választ adni”: e „válasz” pedig éppen a Bébére irányuló készletben, az *írásra ösztönzésben* ragadható meg.

A „keret” három fejezete tehát Bébé jövőbeni elbeszélővé válásának belső foglalatosa, azt az utat sűríti magában, amelyet a továbbiakban a történet és a szöveg megalkotásával Bébé az *Iskola a határon* elbeszélőjeként bejár. Mindez már ott rejtőzik a kezdeti fejezeteket meghatározó belső beszédben, amelyet Vigotszkij egy új beszédforma születésének előzetes stádiumaként, mi több, az írott beszéd „gondolati fogalmazványaként”¹³ jellemzett. Mindezekből következik, hogy a szereplő és narrátor Bébé nyelvhez való viszonyát már a „keret” is jelzi az olvasó számára, vagyis azt, hogy e viszonyt a szavak és a megnyilatkozás referenciális értékének problémája határozza meg. Bébét ugyanakkor a nyelv láthatóan kétes értékű referenciális funkciója („minden szavam hamis és pontatlan lesz, amint kimondom” [15.]) az elbeszélés kezdetén még kevésbé rendíti meg: a nyelvvel tartott kapcsolata sokkal evidensebb, mágikus és ontologikus természetű, s a jelölő és jelölt közvetlen és szerves összetartozásának öntudatlan hipotézisének alapszik. Ez az ősi, egyszerre mitikus és gyermeki „nyelvkezelés” (s itt szándékosan nem a nyelvfelfogás vagy nyelvszemlélet kifejezést használom, mivel ezek a beszélő részéről határozott tudatosságot tételeznek fel) a Név kultuszában nyer manifeszt formát. Meglátásom szerint a keret 2. fejezetének éppen Bébé névfelfogása bemutatásában rejlik a funkciója: az itt elbeszélte izgalmas eseményeknek (Szeredytól 1944-ben ellopnak egy fontos katonai okiratot, ami miatt hadbíróóság fenyegeti) a regényszüzsében minimális a folytatása (a Második rész 11. fejezete viszi tovább a történetzálat, amelynek funkciója azonban nem Szeredy sorsának alakulása, hanem az iskolában a növendékek között létesült szoros kapcsolat bemutatása) és nincs következménye,¹⁴ vagyis a fejezet funkciója nem más, mint a „történetmondás” megszakítása a Név előtérbe állítása folytán. Mint Bébé mondja az „izgalmas Teodóra” kifagytatásának leírásakor:

„Én rejtélyesen ültem a kályha mellett, ahogy megbeszéltük, szótlán és álneven bemutatva. Eddig kitűnően ment minden...” (11.)

Néhány pillanattal utána azonban:

„Nem értettem pontosan, hova akar kilyukadni Szeredy. Már valamilyen más darabot játszott, én meg ültem a kályha mellett, benne ragadva a szerepembe.” (12.)

A két passzus szerint Bébé számára a név elválaszthatatlan annak jelöltjétől (pontosan úgy, ahogyan ezt Vigotszkij is kifejti a gyermekek névhez való viszonya kapcsán), „ráruházott” szerepéből (a rejtélyes idegenéből) azért képtelen kilépni, mert „álneve” fogva tartja. Bébé ezen beállítódása az elbeszélés folyamán rendszeresen manifesztálódik (anélkül, hogy maga az elbeszélő Bébé ezt reflektálná): az újoncok szertartásos bemutatása során, ahol a narrátor mindenkinek felsorolja a nevét; a cselekményben és a szövegtropológiában semmiféle funkcióval nem bíró Netter- és Kollerkapu megnevezésében; Eynatten neve eltorzításának visszatérő elbeszélői említésében stb. De Bébének mint szereplőnek is ez a mágikus-„vajákos” (ez a Bébé-narrátor szava), azaz gyermeki nyelv- és világlátás a legfőbb jellemzője: neve franciául ’babá’-t jelent; a gimnázium első évében azért nem tud barátokat szerezni, mert senki nem ismeri a „valódi” nevét:

„(...) egymást keresztnéven szólították, a többiekkel meg szóba sem álltak, s noha engem néha kegyesen kitüntettek azzal, hogy »kedves Benedek«-nek vagy éppenséggel »Bencé«-nek neveztek, talán még tőlük húzódoztam a legjobban. Volt, aki udvariasan, »kérelek, Both«-nak szólított, a szomszédom mindig csak »te«-nek – te így, te úgy –, mintha nem is tudná a nevemet; de hát én sem Bence, sem Both, sem Benedek nem voltam, hanem Bébé (...).” (42.)

A keret 2. fejezetében Bébé maga jelenti ki, hogy „így (ti. Bébének) becézett mindenki, jóllehet Both Benedek a becsületes nevem, és nagy behemót ember vagyok”. (8.)¹⁵ Mindez nemcsak Bébé „gyermeki” gondolkodásmódját mutatja világosan, hanem arra is rávilágít, hogy Bébének a katonaiskola világában nem sikerült „felőnie”, szemben Medvével. Ezért lényeges, hogy az iskolában eltöltött évek elbeszélése során bizonyos események elmondásakor Bébé és Medve narrációja elválaszthatatlanul összefonódik az ún. szabad-függő beszéd narratív – a bahtyini terminus kétféle fordításában a nem-tulajdonképpen egyenes beszéd vagy a közvetített egyenes beszéd, Jauss szóhasználatában az átélt beszéd, Dorrit Cohn és Ricoeur szerint a narratív monológ – eljárásában. Nem véletlen, hogy ezek a részek kivétel nélkül Medve életének jelentős, mondhatni sorsfordító eseményeit beszélik el, mely történések, mint ez a harmadik fogdai tar-

tózkodás elmondásakor kiderül, nemcsak Medve „felnövésének”, hanem *íróvá válásának* is meghatározó motívumait képezik a regényszüzsében. A regény e részei röviden: a Trieszti öböl, Medve találkozása az anyjával, Medve szökése, Medve a fogdában és a kórházban.

Az eddigiekből az is következik, hogy Bébé a „felnövekedést”, a „felnőtté válást” nem a cselekményidőben, hanem éppen az iskolai események egyes szám első személyű, a Medve kéziratát először indignálódva, később már egyetértőleg magába olvasztó elbeszélésében kezdi meg. Ez a folyamat a nyelvhez való viszony radikális megváltoztatását követeli meg az elbeszélő Bébétől: fel kell számolnia azt a „festői” látásmódot, ami szerint a valóság szereplőit az elbeszélésben hű „arcképeként” kell visszaadni, s az eseményeket úgy kellene ábrázolni, ahogy megtörténtek. Bébé kezdeti hozzáállására rendkívül jellemzőek az első fejezetben a hazugsággal kapcsolatos szavai. Állítása szerint barátaival sohasem hazudtak egymásnak, s ennek kétféle magyarázatát adja: egyfelől egy részint empirikus, részint ideológiai érvet hoz fel („az idegrendszerünk visszafojthatatlanul undorodott tőle; de ha szebben hangzik, azt is mondhatnám, hogy mégiscsak egy erkölcsi magaslatféle volt...” [7-8.]), másfelől e hozzáállás megértésének egyetlen lehetőségeként a közös megélést, a közös életpasztaletot nevezi meg, vagyis *a megértés feltételét az eseményekben való részvételben látja*. Bébé elbeszélésének tétje éppen e gondolkodásmód átalakítása lesz: az elbeszélés „nehézségei”, vagyis a nyelvvel folytatott birkózás során meg kell tapasztalnia, hogy az „eseményeket” nem tekinthetjük nyelv előtti tényeknek, amelyek elmondásában a nyelv engedelmes és áttetsző közvetítő eszközként működik, hanem ellenkezőleg, magukat a történéseket is csak nyelvi úton vagyunk képesek appercipiálni, azaz felfogva megérteni (a kettő nem választható el: érzékelésünk magában foglalja, sőt prekondicionálja az érzékelt tapasztalat megértését,¹⁶ elbeszélésük során pedig a nyelv által kell újraalkotnunk őket).

Még egy további fordulattal is számolnunk kell azonban: Bébé nem szóbeli elbeszélést, hanem valójában „szöveget” alkot, s erre a munkára, az iskolai történések megírására éppen Medve kézírata készíti. Bébének tehát nem pusztán „nyelvi világlátását” kell átformálnia, hanem ki kell tapasztalnia és fel kell építenie maga számára az utat, amelynek során élőbeszédét és jellegzetes „belső beszédét” írott szöveggé alakíthatja. A regény elbeszélői szerkezetének szándékolt „nehézkességei”, az események ismételt elmondása, a kettős elbeszélői struktúra, a zenei kompozíciókat megidéző mikroszerkezetek stb. éppen Bébének ezt az íróvá válásért folytatott küzdelmét reprezentálják. Másfelől itt nyer különös jelentőséget az a tény, hogy Vigotszkij a belső beszédet az írott beszéd *előtti* stádiumnak, mondhatnánk, *az irodalmi szövegalkotás előzményének* tekinti: mint jeleztem, érvelése szerint a belső beszéd az írott beszéd gondolati fogalmazványának, azaz voltaképpen egy új írásforma születésének tekinthető.

Úgy gondolom, az első fejezetek szövege nyelvileg is reflektálja a belső beszéd és a kézirat mint írott szöveg kettősségét. (Megvallom, nehezen tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy Bébé neve, mely monogramként is érthető, éppen a „belső beszéd” nyelvi jelölőjeként működik a szövegben, noha Ottlík nagy valószínűséggel nem ismerte a vigotszkiji teóriát és terminust.) Bárhogy is, Bébé gyermeknyelvi beceneve, amely egy hang megismétlődésére épül, önmagában is reprezentálja a belső beszéd jellegzetességét: a hangforma redukcióját, a rövidítést, a tömörítést és az értelem kitágítását. Az írott szöveg hangzásbeli jelölőjeként pedig éppen a kézirat kapcsán megsokszorozódó *k* hang működik: „Néhány hete kaptam meg, cukorspárgával összekötött kéziratköteg volt, a külsejére ceruzával ráírva: B. B.-nek...” (16-17.) E mondat a kétféle megnyilatkozásmód költői nyelvi metaforáit szembesíti egymással a két hangismétlés, a *k* és *b* váratlan befejező kontrasztjában.

A hangzás ilyenén felfokozódása és jelölő szerepének reflektálása több helyen is megtapasztalható a regényben, nem utolsósorban a Trieszti öbölről szóló fejezetben, ahol ez a zeneiség egyenesen a prózai szöveg háromféle ritmuselv szerinti ritmizálódásáig jut el.¹⁷ S mint tudjuk, Ottlíknak volt „elődje” e téren: az általa nagyon tisztelt és elsődleges ihletőként megnevezett Kosztolányi. S hozzátehetjük, e „hangzó” prózanyelv későbbi írókat is megihletett: elegendő itt Nádas Péter *Egy családrege* című regényére utalnom.

Jegyzetek

¹ LOTMAN, Jurij: *A szöveg három funkciója*. In: UŐ: *Kultúra és intellektus*. Ford., vál., szerk. SZITÁR Katalin. Bp., Argumentum, 2002, 30.

² VIGOTSZKIJ, Lev: *A gondolkodás és a szó*. In: UŐ: *Gondolkodás és beszéd*. Bp., Akadémiai, 1971 (Eredeti, orosz nyelvű megjelenés: 1956).

³ Irányadóak e tekintetben Ottlík szavai, aki szerint Kosztolányinál a legfontosabb az „alapérzése a létnek, a létezésnek a sűrűsége, dinamikája, hevessege, eksztázisa, a pusztta világ szépsége és nagyszabású volta.” HORNYIK Miklós: *Ottlík Géza*. Újvidék, Forum, 1982, 250.

⁴ Csak jelzésértékűen lásd pl. KORDA Eszter: *Ecset és toll*. Bp., Fekete Sas, 2005; KIS PINTÉR Imre: *Lenni, de látni is a létezést. Ottlík Géza világegyenleteiről*. Jelenkor, 1982, 5/402.; ZEMPLÉNYI Ferenc: *Regény a határon. Megjegyzések Ottlík Géza Iskola a határon című regényéről*. ItK, 1984, 7/484.; BALASSA Péter: *Ottlík és a hó. Egy motívum története*. In: UŐ: *Észjárások és formák*. Bp., Krónika Nova, 1998, 15-27.; HORVÁTH Kornélia: *Ottlík Géza*: Iskola a határon. Bár, 1996/1-2, 186-204.; KULCSÁR SZABÓ Ernő: *(Fel)adott hagyomány? A keresztény művelődésszerkezet örökségének néhány kérdése 1944 utáni irodalmunkban*. Protestáns Szemle, 1996, 286-298.; MÁRTONFFY Marcell: *Párhuzamosok találkozásai. Az Iskola a határon biblikus értékeléséhez*. In: UŐ: *Folyamatos kezdet*. Pécs, Jelenkor, 1999, 279-296.; SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Ottlík Géza*. Pozsony, Kalligram, 1994, 89-94., 132-144.; MÁRTONFFY Marcell: *Olvasás-példázatok. A parabolaértelmezés változatai Ottlík*

Géza Iskola a határon című regényének magyarországi fogadtatástörténetében. Műhely, 2001/1, 71-86. és 2001/2, 33-44.; FÚZFA Balázs: *A műfaj*. In: Uő: „...sem azé, aki fut...” *Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében*. Bp., Argumentum, 2006, 97-104.

⁵ Szegedy-Maszák abban látja e keret legfőbb különbségét a regény többi részéhez képest, hogy itt „a történetmondás kalandja végül is másodlagos az események elbeszéléséhez képest”. SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Ottlik Géza*. Pozsony, Kalligram, 1994, 86.

⁶ Az oldalszámok az alábbi kiadás lapjait jelölik: Ottlik Géza: *Iskola a határon*. Bp., Magvető, 1992.

⁷ VIGOTSZKIJ, Lev: *i. m.*, 354.

⁸ VIGOTSZKIJ, Lev: *i. m.*, 363-365.

⁹ Vigotszkij, feltehetőleg Frege nyomán, különbséget tesz a szó értelme és jelentése között, az előbbit sokkal tágabb fogalomként határozva meg. Meglátása szerint a belső beszédet alapvetően jellemzi a szó értelmének fölénye a szó jelentése fölött, illetve az a tény, hogy itt „a szó több értelemmel terhelt, mint a külső beszédben”. VIGOTSZKIJ, Lev: *i. m.*, 378-379., illetve 383.

¹⁰ VIGOTSZKIJ, Lev: *i. m.*, 382.

¹¹ Lásd még: „nem tudom kifogástalan időrendbe szedni az eseményeket. Pedig szeretném.” (102.); „A múltnak abból a parányi töredékéből, amit Medve kézírata és az én emlékezetem szintén elég önkényes szeszéllyel őrzött meg, nem tudom biztonsággal kiválasztani, hogy melyik a döntően szükséges részlet, és melyik az elhagyható.” (103.)

¹² E folyamat kezdete, vagyis annak felismerése, hogy a megtörtént események egymásutánjának elbeszéléssé konvertálása távolról sem magától értetődő, mechanisztikus folyamat, hanem nagyon is problematikus, illetve az a gondolat, mely szerint a „valóság” egyes eseményei közötti válogatás és sorrendjük megváltoztatása néha „valódibb valóságot” eredményez, mint a valóságnak való tökéletes megfelelésre törekvés, már megtapasztalható a Második rész 1. fejezetének Bébéféle narrációjában: „Mégis, ha nem az időrend egymásutánjában mondom el a történeteket, az elbeszélés menete, amely amúgy is hajlamos önkényes értelmezések felé terelődni, kikerülhetetlenül hamis hangsúlyok, egyoldalú szempontok, esetleges, torz, részleges nézőszögek belekeverésével rendezi el az anyagot; mert valamilyen – bármilyen, megszokott és ismert – rend mindig ráerőszakolja magát a rendezetlen dolgokra; s talán éppen a lényegét sikkasztja el: a rendezetlen dolgok még ismeretlen, valódibb rendjét.” (103.)

¹³ VIGOTSZKIJ, Lev: *i. m.*, 373.

¹⁴ Mi sem mutatja ezt jobban, mint a fejezet felütésének és befejezésének meredek ellentéte: a fejezet Szeredy halálra ítélésének tárgyilagos közlésével kezdődik („Ezerkilencszáznegyvennég nyarán Szeredyt a hadbíróóság in effigie megfosztotta rangjától, és in contumaciam golyó általi halálra ítélte hűtlenségéért. Ez hazaárulást jelentett...” [157.]), ám erre a szöveg a későbbiekben vissza sem tér, hanem azt a rendkívül erős és tartós egzisztenciális-ontologikus köteléket hangsúlyozza, ami a regény főhőseit a saját önmagukra utaltságában is összefűzi („Nem ismertük a játékszabályait, csak azt tudtuk, Szeredy is, Medve is, én is, maga Jaks is, hogy egy ponton túl, mint mindnyájan, már egyedül vívja ő is nagy mérkőzését, és senki emberfia nem jöhet a segítségére. Ezért volt szívósabb és tartóabb a mi kötelékünk, mint a hegymászóké vagy a szeretőké, mert ez a tudás is eleve bele volt szöve.”

[161.]. A fejezet szerkezete ezáltal mintegy önmagában reprezentálja az *Iskolának* azt a folytonosan és sok szinten működő „jeladását”, mely szerint nem az egyedi történések és sorsok felől kell olvasni a regényt (és annak cselekményét), hanem egy sokkal nagyobb tét, a létezésben és saját életünkben (egzisztenciánkban) az elbeszélés és az írás által elfoglalható hely értelme és reménye felől.

¹⁵ Bébé nevének a főhős-narrátor számára ontologikus fontossága a keret 2. fejezetének – fentebb már idézett – „folytatásában”, a Második rész 11. fejezetében ismétlődik meg; a név utolsó előfordulásakor az előtte álló „nevetséges” jelző ugyanakkor mintha a narrátor-Bébének ébredő, a nyelvhez való tulajdon viszonyára vonatkozó reflexiójára utalna: „[Magda] meg volt kicsit szeppenve, hogy talán nem illet volna neki is csak úgy Bébét mondani, de azért bátran nézett vissza rám. Amellett nem tudta még a nevemet.

Amellett ez volt a nevem, ez a nevetséges Bébé.” (160.)

¹⁶ Vö. Heidegger meglátásával: „A valami mint valami értelmezését lényegszerűen az előzetes, az előretekintés és az előrenyúlás alapozza meg. Az értelmezés sohasem valami előre-adottnak az előfeltevés nélküli megragadása.” HEIDEGGER, Martin: *Lét és idő*. Bp., Gondolat, 1989, 292. „A dolgok megjelenésekor közvetlenül és tulajdonképpen – ahogy e fogalomból következnek – sohasem az érzetek özönét, például a hangokét vagy a zajokét fogjuk fel, hanem a kürtőben hallható vihar süvítését, a hárommotoros repülőgépet és a Mercedest halljuk [...] Az ajtó csapódását halljuk a házban, nem pedig akusztikai érzeteket, vagy akár csak pusztán zajokat.” HEIDEGGER, Martin: *A műalkotás eredete*. Bp., Gondolat, 1988, 46.

¹⁷ Erről részletesen lásd: HORVÁTH Kornélia: *Realitás, imagináció és elbeszélői nyelv Ottlik regényében – Még egyszer a Trieszti öbölről*. Kortárs, 2010/4, 67-73.

